

Válogatás Szenes Erzsi Van hazám című kötetéből

(Neografika, Tel-Aviv, 1956, 1959)

MEGÉRKEZÉS

Falakat kell lebontanom magamban, emlékközete-
ket, valami kincs után kutatok, egy szó után, amely
az első eszmélet kódében fénylett fel a gyermekkor
kezdetén. A gyermeki képzelet úgy játszik a sza-
vakkal, mint a kavicsal, felkapja és elveti; de a szó
különös anyagból van, valami hatóerő, sugárzás
indul ki belőle, mint a rádiumból, melyet a sötét
szurokércből kell kifejtteni; Jeruzsálem.

A zsidó gyermek valahol messze a gálutban, bár-
milyen környezetben élt is, már az első eszmélet
kezdetén találkozott a szóval, vele együtt az eredet-
tel, egy elsüllyedt országgal és néppel, a fényes
múltra következő, kiújuló, sötét tragédiákkal, ame-
lyekkel akarva, nem akarva azonosítania kellett
magát. Ugyanakkor szinte törvényszerűen egy
másik szó bukkan fel, melyben semmi fény nincs,
csak rettenet, és ez a szó úgy szalad a szívbe, mint
a kés.

Ötéves lehettem, akkoriban költöztünk Nagymi-
hályba. Kora őszi este volt, még nem túl hideg, de
a kályhába már befűtöttek. Mint újonnan jöttek,
nehezen kaptunk lakást. A szoba igen szegényes
volt, gerendás, a padlója sem egyenletes, mintha a
vénségtől besüppedt volna, mint egy vénember
vállá. A kerek, olcsó dobkályha mellett ültünk
anyámmal, testvérem a sarokban játszadozott, a
kályha gyorsan átizzott, s vörös rózsákat festett
anyám fiatal, gyöngédszép arcára. Meghittent üldö-
geltünk a nagy csendességben. Igen, emlékszem,
szombat este volt – s amint ott merengtünk a kályha
melegében és fényében – mert világot még nem
gyújtottunk – egyszerre felnyílt az ajtó, és apám állt
a küszöbön – kissé az ajtófélfához dőlt, máskor oly
tisztá, égszínkéék szemében rémület ült, vonásai dúl-
tak, olyan riasztó volt ebben a pillanatban, olyan
idegen. Anyám hozzászaladt, összesúgtak, aztán
anyám hirtelen, ösztönös mozdulattal, védőn ma-
gához vont minket, gyermekeket, s amint átfogott,
éreztem, mennyire reszket.

Nekem élénk képzeletem volt mindig. amint fel-
kaptam egy szót, már láttam is mindazt, amit a szó

megjelölt, ami mögötte van. Később anyám félhan-
gon azt kérdezte:

- Hol történt?
- Nem messze a grófi kastélytól, ahol a vásáros-
bódék állnak – felelte apám.
- Egy kisfiút – mondta az anyám riadtan, s
engem nézett, majd az öcsémet.

Sokszor, ezerszer elképzeltem később azt a jele-
netet, a parasztleány kifordul a kocsmából, meg-
indul tántorogva, egy kis vézna zsidó gyerek vélet-
lenül elébe kerül, szeretne kitérni, de már nem tud,
a bugylibicska pengéje felfénylik egy pillanatra a
holdfénynél, azután a remegő kis testbe szalad. Az
agyam lázasan dolgozik, nemcsak azt érzem gyen-
geségnek, hogy a fiú kicsiny, nemcsak azt érzem
védtelenségnek, hanem sokkal nagyobb gyengeség-
re bukkanok, valamire, ami védtelenebb, mint a
gyermeki kicsiség; zsidó, mi az, miért? És az esz-
mélet kapcsolni kezd fogalmakat, amelyekből egy
furcsa szövedék alakul, félelem, riadtság, megaláz-
tatás, kiszolgáltatottság. Szeretnék elbújni valaho-
vá, és szeretném, ha apám, anyám is elbújna, meg a
kistestvérem is. És aztán a kést látom megint, a vil-
logó pengét, és évekig felvillan a kés, ha azt hallom,
„zsidó”. Később, mikor a pogromokról hallok, úgy
tűnik, hogy ez csak kiegészítése az eredeti képnek,
mely annyira a tudatomba nyomult.

A trauma lassan elmúlt, sugárzó évek jöttek, egy
boldog gyermekkor, szabad lélegzet, álmok és való-
ság. De a szó, pogrom, mégis ott élt nyugtalanítón
a tudat mélyén. El volt hintve a borzalom, és nem
lehetett többé egészen megfeledkezni róla.

Amint közeledett a hitleri veszély, a napfényes
évek elhúztak a messzi láthatáron, mint nagy, fehér
madarak; az első sötétség összeért az akkori sötét-
séggel, s amint házainkat beborította az árnyék, ki-
fényesedett a távolban Jeruzsálem, előbb mint
álom, aztán mint cél.

Ha jól meggondolom, e két fogalom – Jeruzsá-
lem és pogrom –, e két véglet között hanyódtunk
mindvégig Európában.

Milyen képekkel telt meg a szó, Jeruzsálem? Mi
volt az imafoszlány mögött, mely a gyermeki fülig

hatolt? Mi volt a pészáchi Hagada mögött, amely-nél apám azzal biztatott, hogy a következő évben már Jeruzsálemben meséli el. Mi volt azt ima mögött, mely oly szerelmes melegséggel hangzott... „Száradjon el a jobbom, ha elfeledkeznek terólad, Jeruzsálem”...

Első igazi irodalmi élményem az Ótestamentum volt, erősebben hatott rám, mint bármely más irodalmi alkotás. Megrészegette a ritmusával, forró lélegzetével, s azzal a nemes egyszerűséggel, amelyben fennköltég és pátosz olyan harmonikusan találkozik. Elragadott hasonlataival, fűszerével, történeteinek változatosságával és színességével. Újra meg újra kellett olvasnom, jóban, rosszban mindig visszatértem hozzá. Jártam a fiatal Dáviddal Jeruzsálemben, mikor Góliát fejét hazahozta, jártam vele az Olajfák hegyén, mikor fiát, Absolont siratta, aki az életére tört, s ő mégis azt zokogta: „szerelmes fiam”. Jártam Salamon királlyal a szűk sikátorokban, míg szerelmesét kergette, és kérdezgettem én is a város őreit: – „Merre ment az én szerelmem?” – mert az Énekek Éneke zenélt a szívemben. Az Énekek Éneke, mely kiáradt a világirodalomba, s melyet nem lehet túlszárnyalni. És sírtam Jeremiással a város romjain később, mikor a hitleri rabságból kiszabadultam és „otthon” nem találtam senkit, ki szívemnek kedves volt: sem anyámat, sem apámat, sem testvéreimet, sem barátaimat. Ültem a kirabolt, pusztá házban, egy szlovákiai kisvárosban, és úgy tűnt, hogy az elpusztult Jeruzsálemben ülök a város romjain Jeremiással, a halottakkal életem romjain. A világ, az élet olyan-ná vált számomra, mint az elpusztított, felégetett Jeruzsálem: de szerencsére, a valóságban élt és virágzott a város és körülötte feltámadt az ország és élt a nép, amely századokon át nem tudott nyugalmas szigetre lelni a népek tengerében. Élt az ország és élt a nép, és beteljesedés előtt állt a Herzl-i gondolat, és én, aki a hitleri pokolból szabadultam, már tudtam, merre induljak.

A perzekúció alatt, Szlovákiában, Herzl naplóját olvastam, a sárga csillagos házban, ahonnan napszámra ki sem mozdulhattunk, ahol bennünket csak a halál látogathatott. Soha szenvedélyesebb írást nem olvastam, a legkisebb látszólag odavetett jegyzet mögött is a szenvedély forrósága fűl. Herzlben felvetődik a zsidó állam eszméje, s úgy megy utána, mint egy megszállott, s úgy körvonalazza józanul, mint egy nagy államférfi. Ráadja mindenét, az életét, míg a szíve eláll tőle örökre. A héber líra legszebb darabjai, a cionidák bágyadtaknak tűnnek ehhez a forró, magával sodró, szenvedélyes prózához képest.

Gárdisták és SS-ek között, a budapesti börtönben, Auschwitzban, rabmunka közben a fallerslebeni hadigyárban, a Herzl-i hittel telt szenvedély adott gyakran erőt, ablakot nyitott, és hinni akartam, hogy egyszer eljutok a földre és meglátom a várost, Jeruzsálemet, mely olyan régen be volt írva a szívembe.

Mikor alijjáztam, hajónk nem köthetett ki Haifán, mert péntek este volt, vasárnap reggelig bolyongtunk még a tengeren. Ezen a péntek estén héber melódiák csendültek fel a hajón, vissza-viszszatért egy-egy dallam, melyet réges-rég hallottam gyerekkoromban. Elgyötört és fáradt voltam, az egész úton jóformán nem gondolkoztam, még bennem ült a sok vesződés, izgalom, mely az út előkészületeivel járt. Ez a dallam egyszerre felrázott, fájdalom és remény éledt szívemben. Úgy tűnt, az ősök sora áll mögöttem, akik álmodtak a földről, apám és nagyapám, ősök apai és anyai ágon és sok-sok ezer zsidó, akik elpusztultak, meghaltak anélkül, hogy láthatták volna a földet, a Várost, amely éppúgy élt a képzeletükben, mint az enyémben.

Álltam a hajó fedélzetén a korláthoz dőlve, két végtelen síkság, az ég és tenger között. – Ki vagyok én, miért éppen nekem adatott meg százezrek közül, miért éppen nekem jutott osztályrészül az ajándék? Mivel voltam jobb, mivel érdemeltem, hogy ráléphetek a földre, hogy láthatom Jeruzsálemet és szabadon az én népem? Nem vagonba zárva, nem a gázkamrák árnyékában, nem korbáccsal verten, nem megalázottan, hanem szabadon az ő városaiban, az ő falvaiban, az ő házaiban, emberhez méltón.

És akkor sírtam és hirtelen mindaz a fájdalom, amit évek során rám raktak ott, ahonnan jöttem, mint egy nagy szikla leszakadt rólam.

TRANSZFER

Néhány hónappal alijjázásom előtt izraeli újságíróval beszélgettem Pozsonyban. Sok minden került szóba, többek között az is, hogy mit kezd a magamfajta, úgynevezett szellemi ember Izraelben. Hogyan kapaszkodik meg? Miből él? Mihez fog? Izraeli kollégám felsorolt egész csomó foglalkozást, lehetőséget, amihez nem értek.

– Szellemi vonalon elhelyezkedni, majdnem lehetetlen, arról ne is álmodjon, hogy írással boldogulhat Izraelben – mondotta az izraeli újságíró.

Nem mondom, kissé levert, de aztán vállat vontam:

– Tíz hónapig dolgoztam Hitler hadigyárában étlen-szomjan, ütlegek alatt, az én szabad hazám-

ban nem lesz olyan nehéz gyári munkásnőnek lennem...

De hát azért, mint mindenki más, csak törtem a fejem, mikor összeszededgettem motyómat, hogy valami kis „transzfer” is belekerüljön. A háború alatt mindenkim és mindenem elpusztult. Egy szál ruhában kezdtem az életet a koncentrációs tábor után. Három és fél évig szállodai szobában laktam, bútoraim nem voltak, sem örökségem, sem kincsem. De szereztem néhány szép képet, köztük egy muzeális értékűt is, meg egy mesterhegedűt. Egy kis ládába minden befér, gondoltam, ezek a holmik majd csak átsegítenek valahogyan a kezdet nehézségein. A kézirataimat csak a szokás hatalmánál fogva mint egy lezárt élet tróféáit csomagoltam be, minden meggyőződés és remény nélkül. Aztán itt kínálgattam a képet, a hegedűt, nem kell, legfeljebb elvesz tegetni lehetne. De sorra eladom a cikkeimet, novelláimat és kiderült, hogy a maeterlinck-i „szegények kincse”, az írás az, ami a fináncokat egyáltalán nem érdekelte, s mint értéktelen szerepelt a csehszlovák kiviteli engedély listáján, volt a legjobb transzfer.

Miután Saint-Luxban átestem a kötelező orvosi vizsgálaton, azonnal beosztottak a bét-lidi olétáborba. Ismerősök, barátok, akik velem jöttek a hajón, még tétováztak és elszörnyülködve jöttek hozzám:

– Osztassa be magát máshová, Bét-Lid a legrosszabb „lágér”.

– Az jó, hogy a legrosszabb – mondtam én.

Furcsán néztek rám.

– Akkor biztosan nem lesz kedvem sokáig ott maradni.

Már az alijja előtt elhatároztam volt, hallva az érkező nem éppen épületes híreket, hogy a tábor csak átmeneti állomás lesz részemre.

Senki sem várt, senkit sem értesítettem, gondoltam, egy új olétól a legelszántabb barátok is megijednek. A teherautó letett kofferjeimmal a máchne „Hé”-ben. Délután fél kettő volt, forrón tűzött a nap, az emberek megbújtak a sátrak mélyén, csak néhány gyerek, néhány „fekete”, meg témoni mászkált erre-arra.

Rövid idő alatt megszoktam Izráelben, hogy ruházatról, arcról, mozgásról, az olék előbbi tartózkodási helyére, nyelvére következtessenek. Összehúzott szemmel állok, lézengek a nagy sátoztábor közepén, egyszerre csak feltűnik valaki egy ételhorodóval. Jól szemügyre veszem, aztán a legnagyobb biztonsággal, megszólítom magyarul. A munkácsi Neumann úr elmondta, hogy az iroda és a konyha ilyenkor zárva van és azonnal barátságosan meghívott „lágér”-ebédre magukhoz az egyik barakkba. Később az irodában egy kis fejtörést okozott, hogy

hová osszanak be, mivel hogy egyedül vagyok. Végül is Neumann úrnak jutott eszébe, hogy két nagyon rendes jugoszláv nő lakik az egyik sátoztóban és ott lesz hely.

A sátoztó ajtaja be volt kötve, a lakók nem voltak odahaza. Az iroda tisztviselője kioldotta a sátoztó szárnyait összefogó kötélbogot és bevezetett. Gyönyörűséges kis sátoztó volt, igazán mesebeli. Takarókkal és szőnyeggel borított három gaucs, letakart asztal, az asztalon kristályvázában virág, meg egy lámpa és könyv. A fogason szép rendben függtek a ruhák. Olyan rend, tisztaság, meleg otthoniasság honolt itt, hogy egészen felvidultam. A pamlagok, az asztal, a ruhafogas, mind vaságyakból voltak megszerkesztve. De mennyi ötletességgel!

Óreg este volt már, mikor a jugoszláv nők hazaértek. Egy percre meghökkentek, hogy a sátoztót nyitva találták, de hamarosan összebarátkoztunk, annyira, hogy már hajnalodott, még mindig beszélgettünk. Kedves nők voltak, még arra emlékszem, hogy az egyiket Arankának hívták, a másikat Rózának. Hónapok óta laktak itt a sátoztóban és most nagyon izgatottak voltak, mert végre „crif”-et (deszkabódét – *a szerk.*) kaptak közösen – mondták. Engem elkezdtek vigasztalni, hogy nem is rossz itt, csak türelem kell, keressek magamnak valakit, akivel aztán hat-nyolc hónap után együtt kapok „crif”-et és a sorsom majd megoldódik. A szót akkor hallottam először, de én már tudtam, hogy nem maradok a sátoztóban olyan sokáig és a crif nem lesz se céloom, se reményem. (Világéletemben vándoroltam, éppen Izráelben szerezzek állandó lakást?!)

Másnap csakugyan elköltöztek, szétszedtek mindent és magam maradtam a pusztá „házban”. Éjjel a holdvilágnál fekete patkányok futkostak a sátoztón és a nagy csendességben, miután az utolsó sátoztóban is elhalt a végtelenül monotonnak tetsző, elnyújtott, keleti melódia, egyszerre mintha csomó kisgyerek böggött, sívított volna, majd úgy tűnt, hogy kutyák vonítanak, élesen, riasztóan. De nem gyerekek sirtak és nem kutyák vonítottak, hanem sakálok üvöltöttek, a puszták vadjai.

Ha a sakálok nem üvöltöttek... akkor, akkor talán megadtam volna magam a sorsomnak és a tehetetlenségi nyomatók folytán én is, mint annyian, a híres *szávlánutot* (türelmet – *a szerk.*) választottam volna. De a sakálok üvöltöttek és a nagy-nagy magányosságban kissé túl bizarrnak és túlságosan nyugtalanítóan tetszett ez. Furcsa gondolatok leptek meg, hogy egyedül vagyok a világon és hogy ki kell találnom valamit. Ki is találtam. Tapasztalatból tudtam, hogy a legvalószínűtlenebb dolgok szoktak sikerülni.

Reggel bementem az irodába és előadtam, hogy semmi esetre sem maradhatok itt, sürgősen Haifára kell utaznom, ki kell váltanom a ládámat, mert abban vannak a kézirataim, a kéziratokat egy percig sem nélkülözhetem, mert olyan rendkívüliek, hogy két kézzel megveszik tőlem az izráeli lapok. De egyelőre nincs pénzem, valami kis pénz kell. A bejelentés mindenesetre szokatlan volt, aligha fordult még ilyesmi elő az olé-táborban, de hatott. A hivatalnokok súgtak-búgtak, végre is megszavaztak három fontot, amit beírtak a „teudat-oléma”. (újbevándoró igazolvány – a szerk.)

A ládát BÁT-GÁLIMBAN találtam meg, a kiváltási díja négy font volt. Az én vagyonom közben két fontra apadt. Visszamentem Haifára a Szochnuthoz. Megkérdeztem azt az urat, akihez az ügy tartozott:

– Milyen az írók anyagi helyzete Izráelben?

Nagy szemeket meresztett, aztán mosolygott.

– Nem nagyon megnyugtató – gondolom.

– Nézze – mondtam neki felbátorodva – én most jövök Európából, az írók helyzete ott sem fényes. Nekem már Európában sem volt pénzem, hogyan legyen Ázsiában? A ládában vannak a kézirataim, azokat sürgősen el kell adnom.

A hivatalnok – egy „jeke” (német származású zsidó – a szerk.) – megértette a helyzetet és a kéziratok fontosságát, de figyelmeztetett, hogy még beszélnie kell a felettes igazgatóval. Mikor visszajött, azt mondta:

– Kívánjuk, hogy szép könyveket írjon Izráelben – és a láda szabad.

APÁM FÁI

Jeruzsálembé jövet egyenesen kimentem Arnunára, mely tudvalevőleg Jeruzsálemhez tartozik. Ha az ember pár lépéssel tovább megy, ellát BÉTLEHEMIG, s ha nagyon tiszta a levegő, a Holt-tenger is felcsillámlik a messziből. Arnuna maga olyan, mint egy szép liget, csupa kert, csupa fa, a föld is zöld gyepvel takarózik. De az egyik kertben három kiszáradt fa állt, nem volt rajtuk egyetlen levélke sem, nem volt már éltető nedv bennük, halálra voltak ítélve. Egészen megrendített a látvány.

– Milyen vétek – mondtam – fákat így pusztulni hagyni Izráelben, ahol még a fűszál is kincs, hát még a fák!

Barátnőm, aki ott állt mellettem mentegetőzve, sajnálkozva felelt:

– Mi már így találtuk ezeket a fákat, már nem volt segítség.

Amióta az országba érkeztem, első pillanattól a fákat kereste a szemem. A haifai kikötőből egyenes

SÁÁR ALIJJÁRA vittek, az előzetes olé-táborba. Ott minden kopár és sivár, sehol egy fa, sehol egy bokor, még fűszál is alig. Egy hét múlva tovább mentem a bet-lidi sátor-táborba és akkor az úton Pardesz Channa környékén tűntek fel először fák, bokrok, narancsosok, majd egy gyönyörű hosszú fasor.

– Fák – mondtam boldog örömmel – Izráel fáit, apám fáit.

Régtől, gyerekkorom óta össze voltam nőve ezekkel a fákkal, a palesztinai fákkal, gyökereik egészen a gálutig nyúltak tengereken, országokon át, lombjuk hűsített és simogatott. Van egy monda, mely szerint a tengerszem titkos kapcsolatban áll a tengerrel, úgy változtatja színét s olyankor török meg a tükre, amikor a tengeré. Valahogyan így, ilyenformán álltam én is varázsos, titkos összeköttetésben hazám fáival. Lelkemben éltek, a képzeletben.

Hogy hogyan?

Jóformán ez volt az első dolog – a fák – amit az őszújhazáról hallottam. Apám, aki minden nagy eszmét felvett magába, s csupa rajongás volt és termékeny erő, s az álmait, legalább bizonyos mértékig mindig realizálta, egy nap ezzel jött haza:

– Fát ültettem a nevedre Palesztinában.

Kislány voltam még, s csak annyit tudtam, hogy nekünk, zsidóknak, volt egyszer egy hazánk, ahová Mózes vezetett bennünket az egyiptomi rabszolgaságból, volt egyszer egy szabad országunk, voltak városaink, falvaink, nagytemplomunk, azután jöttek a rómaiak és mindez elpusztult.

Fát a nevemre Palesztinában, milyen új volt ez, milyen különös ajándék, milyen rendkívüli!

S akkor apám elkezdett mesélni az országról, melyet újjá kell építeni, be kell fásítani, mert sivatag lett. Hegyei kopárak, az erdők fáit az idő folyamán elhullatták lombkoronáikat. Sok, sok fa kell oda, sok, sok százezer facsemete. De néhány kitarató és újra ligetek virulnak ott, kertek, lombos erdők, s lesz ott sok mandula és fügefafa, datolya, pálma, meg olajfa, ciprus, nyárfafa, fenyő és tölgy. És zúgni fognak az erdők, mint valaha régen, városok épülnek fel és falvak és hazamehetnek az üldözött zsidók.

Azután sok, sok éven át minden alkalommal, minden ünnepen, családi évfordulón, születés és névnapon, valami váratlan örömben, de gyászban is, mikor a nagyanyám meghalt, mikor apám egyik testvérét veszítette el, fát ültetett valakinek a nevére Palesztinában. Évek alatt egész kis erdőt, egy erdőnyi fát a messziből. Soha, soha, kint a gálutban, ahol élünk, nem igyekezett szerezni semmit, házat vagy földet, nem akart gyűjteni, mindenét széjjeladta. De előbb garasait, majd mikor jobban télt, szá-

zasait küldte ide fákra, lélekben itt járt százszor és ezerszer, boldogan figyelte a cháluci munkát s mondhatatlanul örült neki. Mindig azt tervezte, hogy majd idejön...

A családból csak én értem ide. Kit gázzal, kit golyóval pusztítottak el mellőlem. Ugye érthető, hogy az izráeli fák gyökerei a szívemig nyúlnak s össze vagyok velük kötve örökre. Ezért fáj olyan nagyon látnom a három kiszáradt fát az arnunai kertben, s ezért tesz boldoggá minden élő, lombos fa Izráelben. Mehetek bármerre az országban, a fákat keresi, a fákat leli meg először a szemem.

– Apám fáí – mondom magamban, s szeretném összegyűjteni azt a szétszórt erdőt, melyre ő adott lehetőséget nagylelkűen és elrövedezve. Előreküldte a fákat, hogy testvérem helyett, akik megöltek, testvéreim legyenek itt.

Sok mindenén túl, ezért vagyok itthon Izráelben, ezért érkeztem egészen haza.

EMLÉKEK A SÁTORBAN

Barátnőm reggelihez hívott meg a sátorba: bevalom, gyermekkorom óta jóformán nem is láttam „szükét”, vagy ahogy nálunk nevezték Szlovákia, Magyarországgal határos vidékein, „kucsát”. Mennyi édes emlék tolakodott elém. Az utcában, ahol laktunk, csak Lang bácsinál volt sátor. Lang bácsi szikár, kicsit mogorva arcán ilyenkor mindig mosoly bujkált, míg ácsolta, építette a sátrat, s mi, az utca zsidó gyermekei, az ő felügyelete alatt, már napokkal előbb díszítettük. Volt ott színes papírfüzér-lánc, dávidcsillag, lampion, meg ezüst dió és sok kis zászló, melyekkel az ünnep nyolcadik napjának estéjén, a kisfiúk vonultak fel a templomba, a Tóra elé. Mi, gyerekek, szlovákok, ruszinok, magyarok meg zsidók jól megvultunk egymással, együtt játszottunk egész éven át valamennyien, de ez a mi külön területünk volt a sátor, melyre büszkék voltunk, melyet féltékenyen őriztünk, s melybe legfeljebb, ha bekukucsálhatott idegen gyerek. A miénk volt a sátor, de milyen aprócska terület volt az, amit egészen a magunkénak mondhattunk, egy kis sátor, mely emlékeztetett a nagy szabadságra, mikor őseink még szabadok voltak, akár a madarak, s erősek és bátrak, mint a puszták vadjai. A sátor vad emlékeket vert fel és vad vágyakat, s mert épp ősz volt, ilyenkor sátoros ünnepen vágyakozva nézegettük a költöző fecskéket, gólyákat és vadludakat, amint elhúztak fölöttünk valahová délfelé, s ahogy a nagyok mondták, a Szentföldön is átrepülnek.

Itt Izráelben a sátorba nem kell behúzódnia, hogy az ember szíve ott megteljen emlékekkel és vággyal,

édességgel. Elnézem a barátnőm kisfiát és örülök, hogy ez a gyerek már nem érzi azt az összehúzó-dást, az elkülönülésnek azt a fájó rabságát, amit mi éreztünk. Itt az ég, a végtelen ég, egész Izráel fölött, napjával, holdjával és csillagaival a nagy sátor, a békességes sátor, ahol egészen otthon vagyunk: itt a szukkot sátor gyékénye nem határ, a sátor cöveke nem megállító határkő, melyen túl nincs tovább nyugalom, bensőség, biztonság, hanem egy idegen világ kezdődik rémeivel és üldözőivel.

Amint ott ültem a sátorban, egy másik dolog is felrémlt a sötétség napjaiból. Auschwitzból ötszázad magammal egy hadigyárba kerültem Nyugat-Németországba, Fallerslebenbe. Egy félig lebombázott munkásotthonban voltunk elhelyezve. Hogy hogyan éltünk ott, arról most nem akarok beszélni; a németek nap mint nap ki tudtak találni ellenünk valami újat, gyilkosat. De jött a karácsony, a „szereket ünnepe”, s vele a német parancs: fel kell díszíteni a blokkot, méltón kell fogadni az ünnepet. Társnőim között nagyon sok volt a ruszinszkió romániai fiatal lány, kis falusi lányok, akik most láttak először világot – de milyen világot! – Ismereteik nemigen voltak, nem olvastak könyveket, ha a szívük fáj, szép, bús jiddis dalokat énekeltek, a „gójok” ünnepéről sem tudtak sokat. A rabságban ösztönösen sok mindent megtanultak, tündérüjjakkal gyönyörű dolgokat tudtak készíteni, romok alól kikerült apró rongyokból, kartonpapír-hulladékból, a semmiből. Karácsonyfát a németek nem hoztak, a lányok kérésére adtak színes és ezüst papírt, meg színes apró gyertyát. Éjszakákon át folyt a munka, a napi tizenkét órá robot után. Készültek a papírfüzérek, a csillagok, a zászlócskák, csupa gyönyörűség, csupa ötlet. A „szent estére” minden készen volt: a félig beomlott egyébként sötét, nyomasztó blokk csillogott, ragyogott. Mikor a gyárból hazajöttem este, ámulatban álltam meg az ajtóban, elállt a lélegzetem: néztem, néztem a feldíszített blokkot és felkiáltottam: – „Hiszen ez szakasztott olyan, mint a gyerekkori »kucska« volt, az otthoni szukkot-sátor, valahol az elérhetetlen messzeségben.”

Azoknak a kis falusi lányoknak képzeletében, akiknek karácsonyi mezbe kellett öltöztetniök a blokkot – anélkül, hogy tudatosan tudták volna, - sátor ragyogott fel, s az elmerült képet, emléket színezték és tették valósággá. Mert a karácsony csak szó volt, idegen pusztaság szó, de a sátor, valami élő, valami valóságos, valami igazi.

A német SS-nők, a felügyelőnők, akik megjelentek, hogy a munkát megnézzék, el voltak ragadtatva, a korbács megállt a kezükben. Bámulták és azt mondták, hogy ilyesmit még soha életükben nem láttak.

El lehetett hinni nekik!

EL EURÓPÁTÓL

Nemegyszer elgondolkoztat, hogyan és mikor szakadtam el végleg Európától? Annyi bizonyos, hogy nem Bariban, mikor hajónk, a Galila elhagyta az olasz partokat és kifutott a nyílt tengerre. Az utolsó európai állomáson, ott a kikötőben a zűrzavarban, mikor az alijjázók a leszálló estében türelmetlenül bukdácsolnak egymás hegyén-hátán, ládák és bőröndök között, míg a csiga-emeltyű idegesítő lassúsággal vontatta fel a poggyászt a hajóra, az úttól holtfáradtan számba sem vettem, hogy Európa végleg elmaradt mögöttem. Eszembe se jutott, hogy ezentúl a rejtélyes és sötét Ázsiában fogok élni. Izráel valahogyan külön volt, egy külön sziget, a Bibliából jól ismert tájaival és lelkesítő új történelmével, amint kapuit kitérte az üldözöttek előtt és hazát teremtett a hontalanoknak.

A földrajz sohasem volt nagyon erős oldalam, de Európa térképét a szívemmel is tudtam. Sokat utaztam ott, szerettem a földjét, városait, tájak és emlékek fénylettek fel álmaimban, s a reális térképnél is erősebben vésődött belém a szellemi térkép Európáról. A szabadság és humanizmus zászlócskái voltak ott kitűzve, egy kultúra lámpásai égtek, amelyben hittem, költők énekeltek ott a szabadságról és emberiségről, különböző nyelveken, de ugyanazon a hangon; Európa költői. Egészen fiatalon, amikor a lélek a legfogékonyabb, olvastam Kosztolányi szövegét Európáról, akik az első világháború után, a vérözönön át egymás felé nyújtották a kezüket, s tiltakoztak a brutalitás, az öldöklés ellen. Minden lelkesített és boldog voltam, hogy ebbe a kórusba szerény hanggal magam is beletartozom, s úgy tűnt, hogy építék valamit, ha nem is hidat, legalább pallót, embertől emberig. Akkor még nem sejtettem, hogy az én generációm egy keskeny fénysávon él, két háború között, s hogy a sötétség nemcsak mögöttünk van, de előttünk is. Mikor Hitler elkezdte elrabolni Európa városait, országait, s a német csizma letaposta a szabad államokat, s a tűzvész egyre nagyobb területeket perzselt fel, s az emberiség túlnyomó része állati, torz arcot kapott, minden egyéni bánatom semmivé lett előttem; Európát sirattam, szétszabdalt testét, amely csupa égő marás volt és seb. Versben és prózában csak ez foglalkoztatott, s akkor írtam ezeket a sorokat a naplómbe:

„Álmomban és ébren most gyakran a régi tanteemben állok s a térkép felé megyek, mint egykor iskolás koromban, ha kiszóltattak földrajzórán. Ingadozó léptekkel megyek a falon függő térkép felé, félve, hátha nem találom meg a leckében kijelölt városokat, s ha igen, romokban. Remegve húzom át

a kezem az országok pirossal jelölt határvonalain, vér folyik itt mindenütt, vér. Ujjaim áthúzom a kék vonalakon, a vízeken, de íme ezek is mind megpatlantak, a kék erek mind vértől pirosak. Ujjam megáll a városokon, pirosság tör fel itt is, tűz, s csak hamu marad a helyén, üszök. Ide-oda szaladok Bruggétól-Gentig, Brüsszelig, onnan Lille-ig, Párizsig, majd Amszterdamig, Hágáig. Mindenüvé elmegyek, ahol egyszer jártam s oda is, ahol nem jártam soha. Szívemet húzom át Európa térképén és zokogok.”

Aztán a szellemi térkép is összekuszálódott, csupa szakadás lett. Hol volt a humanizmus és hol voltak a költők, Európa költői? A kortársak, a kortársaim, egyik a másik után árulta el az emberiség ügyét; még jó volt, aki csak hallgatott, és nem üvöltött együtt a farkasokkal. Néha hajlandó voltam azt hinni, hogy én lettem tébolyult, s zűrzavaros, lidérces képek népesítik be agyamat. De a téboly, a zűrzavar rajtam kívül volt, s a falka, az üldözők hada a nyomomban. Amíg el nem fogtak és azután is gyakran, a legváltóságosabb órákban, volt bennem valami morális elégtétel, hogy az üldözöttekhez tartozom. Mert csak az üldözöttek őrizték már szívükben az álmot, a humanizmust. Olyan mélységesen megvettem azokat, akiknek módjuk lett volna fékezni a tömeg indulatait és beállottak a tüzet gerjeszteni. Akkor értettem meg József Attila szavát igazán, aki már 1938-ban úgy üdvözölte Thomas Mann-t Pestben, mint „fehérek közt egy európaít”. Európában alig maradt európai, teutonok üvöltöttek ott, vérgőz lepté el a szemüket, szívükben magasra csapott a gyűlölet, a szennyes tajték minden kis tisztást ellepett. És a táj, az otthoni táj, a szülőföld, Szlovákia, majd Magyarország rémképekkel lett tele, nem emberek éltek ott többé számunkra, csak gárdisták és nyilasok, csak fogdmegek és pecérek, kik emberi vadra vadásztak, gyilkosok és hóhérok. És később, mikor mint „szabad” emberek visszatértünk, mindenfelől kísértetek jöttek felénk, kedveseink arca, akiket lemészároltak, múltunk, melyből kihunytt a fény. Nem, semmi illúziónk sem maradt.

De mi tagadás, ha tépetten is, még ott élt bennem Európa, még nem szakadtam el tőle véglegesen, amikor Bariban, Olaszföldön elhagytam partjait. A múlt gyakran erősebb a jelennél. A folyamat lassú volt s szinte észrevétlen. Egyszer csak arra ébredtem, hogy reálisan és irreálisan egyre közelebb jött a földrész, melyen most élek, problémáival és napi eseményeivel. Ma jobban érdekel, mi van Transzjordániában vagy Szíriában, mint Párizsban. Ázsia nem is olyan sötét, semmi esetre sem olyan sötét, mint a megváltozott Európa. Európa egyre távo-

labb van, olyan, mint egy elsüllyedt világ, ahová nem járok vissza vágyakozva még álmomban sem. Amit Európa alatt értettem, az egy volt a humanizmus, azt szeretném itt fellelni és építeni. Csak akkor fog el valami nyugtalanság, ha verseket olvasok, halott költők verseit, nem a kortársakét; egy Rilkrét, egy Verlaine-t, Adyt, Aranyt vagy Appolinaire-t. Olyankor összerezzenek, nosztalgia kínoz valami után, ami volt és végleg elveszett.

AZ UTAZÁS VÉGE

Mióta az eszemet tudom, mindig utaztam, valóságban és képzeletben. Első maradandó élményem az utazás volt. Ötéves voltam, mikor szüleim Nyugat-Szlovákiából Kelet-Szlovákiába költöztek, Rajecről Nagymihályba. Körmöcbányán utaztunk keresztül, hol körbe futott a vonat, fent a magasban, a völgy felett, s lent feküdt a meseszerűen szép kisváros. A pompázatos képet máig nem tudtam elfelejteni. S azon az úton halt meg féléves húgom, a gyereket holtan tették ki az állomáson Nagymihályban, ahová idegenekként érkeztünk. Anyám a holt gyerekekkel a karján, az idegen környezet, olyan valószínűtlen, olyan rendkívüli volt őt esztendőss képzeletnek, melyben még minden esemény friss és maradandó nyomot hagyott, hogy később, mikor írni kezdtem, ezzel az anyaggal küzködtem sokáig. Újra meg újra megjelenítettem regényben és novellában, de mindig úgy éreztem, hogy csak torzó, kísérlet maradt, mert ismételen felmerült bennem, más és más színekben s úgy tűnt, hogy sose készülhetek el vele.

Gimnazista koromban, mivel a csehek útlevelét nem adtak, felszöktem Pestre s aztán már az iskolapadból megkezdtem a vándorlást, előbb Bécsbe, majd Berlinbe. Ha ma valamiféle okból alibit kéne igazolnom, hol voltam ebben vagy abban az esztendőben, mondjuk február 10-én, vagy július 8-án, a legnagyobb zavarba jönnék, mert voltak évek, mikor négy-hat hétnél alig ültem meg tovább egy helyen, s ha jól meggondolom, arra a kérdésre, hol éltem tulajdonképpen, csak így felelhetnék:

– Európában.

Kezdetben a nyugtalanság vitt, kíváncsiság, becsvágy, később a kényszerűség. Ha nagyon a mélyére nézek, miért vándoroltam annyit, akkor arra az eredményre jutok, hogy az utazás a szabadság illúzióját adta: ezt hajszoltam mindig, ezt kerestem. 1942-ben, amikor már fogoly voltam, pincében, padláson, kertek alján bujkáltam Szlovákiában a transzportok idején, vágyakozva idéztem fel emlékezetemben ezeket az utazásokat, s különösen egy momentumot.

Weimarba Berlinből csak azért utaztam el sürgősen, mert Márai egy egész délután Weimarról beszélt a Café Nürnbergben. Elbűvölten jártam napokig a káprázatos városban, Goethe nyomában. Eckermann feljegyzéseivel a kezemben verseket írtam este, valami fényben éltem, időtlen és boldogan. De egyszer csak egy délután, új öt óra tájt, szitálni kezdett az eső, hirtelen szétfoszlott minden, ami ott tartott, s türelmetlenül, nyomban menni akartam, elmenni. Lecsengettem a portáshoz, s megkérdeztem, mikor indul a legközelebbi vonat Berlinbe. Mikor meghallottam, hogy fél óra múlva, sietve pakoltam. Már tűnt a város, már robogtam Berlin felé s örültem, hogy még aznap este, éjfél felé, megtalálhatom a „bandát” a kávéházban, s azon frissen elmesélhetek mindent. „A banda” írókból és festőkből állt, akik ma nagy nevek, van aki nem él már, s elnyerte cserébe a „halhatatlanságot”. Fogoly, akire lestek, akit üldöztek Tiso bérencei, a szlovák gárdisták, szabadságosabb álmokkal aligha gyötörhette önmagát.

Voltak évek, amikor szabadjegyem volt Csehszlovákia és Magyarország egész területére, országhatártól országhatárig, mint újságírónak, s az utazás még különösebb anyagi gondokkal sem járt. Hónapokon át minden péntek este elutaztam Prágából Budapestre és hétfőn jöttem vissza. Prága és Komárom között már jól ismertek a csehszlovákiai kalauzok, mindig végigaludtam az utat és a kalauz már tudta, hogy a határ előtt fel kell költenie. Soha olyan jóízűen, nyugodtan nem aludtam paplanos ágyban, mint a vasúti kocsiban. Egyszer Utrechtben elfelejtettem átszállni Hága felé, mert elaludtam. De akkor nem is volt csoda, a Reichstag felgyújtása utáni, már félelmetes napokban utaztam át Németországon, egész éjjel állandóan zaklatták és igazoltatták az utasokat Hitler kopói, s mikor a szabad holland területre értünk, rögtön álomba zuhantam. Délután helyett csak késő este futottam be Hágába.

Megtörtént olykor, hogy csak úgy találok ki szálltam egy ismeretlen állomáson és órákig kószáltam egy vadidegen városban. Gyűlöltem a cicéronékat és a Baedekereket, mindent magam akartam felfedezni. Mintha csak éreztem volna, hogy Európa egyszer végleg elmerül a számomra.

De volt ebben az ámokszerű futásban valami, ebben a félálomban és féleszméletben, ami az első pillanattól fogva világos és éles volt, mint a fizikai fájdalom, amely elevenen vág a velőbe, húsba; nem utazhattam semerre soha, hogy ne lett volna az az érzésem, hogy nem jó irányba utazom. Mehettem bármerre, Párizsba vagy Firenzébe, Budapestre vagy Brüsszelbe, Bruggébe vagy Zürichbe, mindig, mindenkor az a gondolat zaklatott, hogy másfelé

kéne mennem, de nem tudtam volna megmondani, hogy hová. Csak valahová máshová, ahol meg tudnék maradni, ahonnan már semerre sem űzne sem vágy, sem álmom.

Igy teltek esztendőik, jól és rosszul, termékenyen és siváran, munkában gazdagon és szegényen. A koncentrációs tábor után Pozsonyban ragadtam, a lendület kihagyott, a vágyakozás megcsappant. Alig mozdultam, nem telt már semmi örömöm az utazásban. Európa olybá tűnt, mint valami nagy hínár, amely behúzta mindazt, ami szívemnek kedves volt. Egyre közelebb jött Palesztina, majd a szabad Izrael. Közvetlenül a világháború előtt Konsztantinápolyba akartam utazni, s onnan átjönni ide látogatóba, ez a tervem már nem sikerült. Mikor a németországi Salzwedelben az amerikaiak felszabadították, már tudtam, hogy ide kell jönnöm, s le kell vonnom végre a tanulságot. De előbb még „haza” akartam menni, mert azt hittem, hogy az enyéim megmaradtak Szlovákiában és össze akartam szedni még a kiadatlan kézirataimat. De családomból senki sem maradt, s a „művet”, melyre ráadtam az életem, mely kínból és álomból született, apám elásta és sose került napvilágra. Mikor 1949 novemberében végre alijjázhattam, ez volt életem első utazása, mikor nem rémlett fel az az érzés, mikor nem kísértett az a gondolat, hogy nem jó irányba utazom.

Azzal a biztos tudattal jöttem, hogy minden eddigi utazás, vonaton, hajón, kocsin és repülőgépen, csak tévelygés volt, bolyongás, céltalanság, mely nem hozhatott megnyugvást. Soha nem volt semmi marasztaló, pihentető. Mikor Haifán a hajóról leszálltam, tudtam, hogy végérvényesen megérkeztem.

KELETEN

Mindenkinek van romantikus időszaka, nekem is volt. Akkoriban Európából elvágytam Keletre, nagy utazásokat akartam tenni, s mert az ember elképzelései is határoztak s álmai gyakran olvasmányokhoz kötődnek, Keletről való elképzeléseim elvegyültek az Ezeregyéjszaka meséivel, Pierre Loti, Claude Farrère és Mirjam Harry regényeivel. Csillámos ködfátyol lebegett előttem teletűzdelve félholdakkal és csillagokkal. A cionista gondolat, a herzl-i álmom, a feltámadott föld, az ősz-újországi, a chaluci munka nem tartozott bele ebbe a képbe, mert az első pillanattól fogva, mikor először hallottam, olvastam róla, mint valóságot érzékeltem.

Nem jutottam el soha „Keletre” és soha semmit sem láttam abból, amit híres utazók és francia írók festettek elém: hazaérkeztem viszont Izraelbe. Bét-

olimból Tel-Avivba kerültem. Itt minden olyan modern, az életforma különös keveréke az amerikaiaknak és európainak (sok külsőségben gyakran Pestre emlékeztet), nehezen lehet benne valami orientálist felfedezni. Jeruzsálemben hónapokon át éltem. Csendességével és nyugalmával néha úgy hat rám, a Ben Jehuda utcai kis törzskávéházamból nézve, mint egy német egyetemi városka a nácizmus előtt. Csak Bakán és Givát Saul felé van nagy mozgalmasság, színesség a sokféle keverék néphullámzása folytán. De hát ez a *kibuc gálujot* (sokféle, kevert világ – *a szerk.*) a maga teljességében, ez izráeli jellegzetesség és alig van köze ahhoz a Kelethez, melyről fentebb beszéltem. Az Óvárosba sajnos nem lehet eljutni, mert nem a miénk. Jártam erre-amarra az országban, egyszer a bétlidi úton láttam három tevét és Igzimben és Jibnén felkődött valami keletiesség a málló és pusztuló mecsetek körül. Ez volt minden.

– Miért nem utazik le Akkóra? – mondja egy nap Rosner kollégám a tel-avivi kávéházban – az aztán a hamisítatlan Kelet, minden színességével, romantikájával.

Mivel amúgy is folyton úton vagyok, Nahariára menet megálltam Akkón. Szeretek egyedül csatagolni, egyedül „felfedezni” ezt azt. Akkón nem ismertem senkit, hiába böngésztem az izráeli címtáramat, nem találtam senki ismerőst, kedvemre kószálhattam. Valóban, hirtelen Haifától alig egy félóránnyira, egy másik országba csöppentem. Nem találok ugyan titokzatos, sűrűn lefátyolozott gyönyörű hercegnőkkel, akik kilesnek a hárem ablaka mögül, sem effendikkel, sem eunuchokkal, sem pasákkal, meg Ali Babával sem, csak elszélesedett, elvénhedett, csúnya, ragyás, sajnos fátyoltalan arab asszonyokkal és bugyogós, egyszerű férfiakkal, akik fehér kendőt viselnek, és csomó arab gyerekkel.

Kora délelőtt van, ragyogó napsütés, a csarnokszerű kávéházakban kényelmesen eldőlve a székeken, pipáznak az arabok, dominóznak, lassan tereferélnek, valami tunyaság, nyugalom és lomposság árad mindenütt. Kis boltok a sikátorokban bolthajtások alatt, minden elképzelhető áru közszemlére téve, minden kirakva, az egész akkói óváros egyetlen nagy vásár. Az izráeli kis üzletek, műhelyek s kávézók kirínak európaiasságukkal, tisztaságukkal, ízléses berendezésükkel, nylonabroszokkal, ebből a színes keletiességből.

Megállok az egyik izráeli *gazozon*-nál (üdítőital kioszknál – *a szerk.*).

– Hogyan élnek itt? – kérdezem – hogy vannak az arabokkal?

– Együtt dolgozunk, együtt élünk velük, jól megvagyunk.

- Mit gondol, járkálhatok egyedül köztük?
- Nyugodtan, a mi arabjaink békés emberek, nincs mit tartani tőlük.
- Valaki azt mesélte Haifán, hogy nem tanácsos...
- Badarság – mondja most teljes meggyőződéssel.

Pillanatra elfog a vágy, beülni egy arab kávéházba. Baudelaire biztosan ezt tette volna Akkón és hasisos pipát rendelt volna, hogy azonnal színes, keleti álmokba merüljön. De én már régen nem vagyok költő, csak közíró és hasisos pipát amúgy sem lehet kapni, felmegyek hát a lépcsőkön és befordulok a mecset udvarára. A keleti templom szépsége, vonalainak arányossága, nemessége megragad, az épületekkel körülfogott négyszögletes udvaron sok virág, valami ünnepélyesség és csönd. A nagy térben összesen három arab férfi, az egyik a mecset bejárata előtt áll, amint észrevesz, felém tart:

– Meg akarod nézni a mecsetet, *geveret* (asszonyom – *a szerk.*)? – kérdi udvariasan. – Bólintok, hogy igen. Most a cipőmre mutat:

– Le kell venni a cipődet.

Hitetlenül nézek rá:

– Csak nem?

– De igen – mondja – másképp nem lehet.

Átvillan az agyamon: ha a cipő közben eltűnik, mezítláb mehetek Nahariára, a cipőt most vettem; riadtan nézek körül.

Az arab eltalálja gondolatomat, s arcának sértődött közlése van.

– Itt nincsenek tolvajok – mondja – és érzem, hogy dühös.

Gyorsan lehúrom a cipőmet és mezítláb lépek a szentélybe, az arab is leveti saruit. Süppedő szőnyegek odabent, káprázatosak, pompázatosak, gyönyörűek, az aranyozott mozaikkockákon, az ablakok színes üvegén táncol a napfény. Noha péntek van, senki sincs kívülünk, a mohamedán templomban. Az arab két híres pasáról mesél, akiknek a nevét nem jegyeztem meg és mikor kimegyünk a templomból, elvezet a két kőszarkofághoz, melyekben évszázados álmukat alusszák. Megmutatja még a híres napórát és aztán baksisért nyújtja a kezét.

Újra sikátorokban bolyongok, kanyargós, néptelen utcán, előttem senki, mögöttem senki, aztán hirtelen kopogó léptek a hátam mögött. Kissé öszszerezzenek, ijedten nézek vissza. Tíz lépésnyire fiatal arab férfi, utolér, elmegy mellettem, rámnéz, rá nézek.

– Sálom – mondja. – Sálom – felelek. – Béke van, béke, gondolom, csak mindig béke legyen.

Most az egyik kapualjból egy másik arab kerül elé, egészen közel jön, bizalmasan kérdi, suttozva,

noha sehol egy lélek s csak a tenger moraja ér idáig:

– Cukor, csak egy font az ára.

Intek, hogy nem.

– Miért nem? Nem kell félni.

– Nem félek – mondom, de a cukor nem kell.

– Talán valami egyéb, tyúk, csirke, tojás.

– Nem kell.

– Ne féljen – mondja most már nyomatékosan, de az arcán átsuhan valami. Mintha egyszerre most ő félne tőlem, hogy ebbe a jó kis *suk-sáchorban* (fekete piacban – *a szerk.*) nem vagyok benne. Növekvő bizalmatlansággal figyel. Szeme mintha azt kérdezné: mit keres akkor erre?

Végre is nem vagyok sem besúgó, sem rendőr. Mosolyogva, a legnagyobb tapintattal mondom:

– Úton vagyok, csak nézegetek, nem vásárolok semmit.

Mire sarkon fordul, otthagya faképnél és gyorsan eltűnik a sötét kapualjban.

A városon kívül vagyok, kint a szabad tengernél. Milyen kék itt a tenger! Mindenfelé rongyok, kacat, hordóabroncsok, hulladék, vasalkatrészek. Egy öreg arab rongyokban, motoz, kotor, botjával turkál a lomok között... Odébb gyerekek játszanak, belegázolnak a vízbe. Innen nézve a város lenyűgözően szép, itt tűnik ki páratlan festőiessége, a várfalak, a bástyák, a tornyok, a mecset gyönyörű összhangja fogja a tekintetet. A várfalak alatt zúg a tenger s körülöleli az egész várost. Csak állok, állok, nézem és nem tudok betelni a látvánnyal. El tudom képzelni, milyen fogcsikorgatva, dühösen, a szégyentől megalázottan állt itt egykor a „verhetetlen” Napóleon, aki a várat nem tudta bevenni. A nagy hódítónak ez volt az első kudarca, itt kezdett hanyatlani a szerencsecsillaga. Én boldogan állok itt, örömmel a szívemben, a fiatal zsidó haganistákra gondolok, akik csodálatos módon győztek és az izraeli népre, mely megtelepedett Akkón, a kis emberekre, a gyufaárusra, a gazozosra, a rendőrré, a kávéusra, a szatócsra, a szabóra és a többiekre, akik okosságukkal és emberiségükkel ezt a győzelmet napról-napra megerősítik.

CSAK SZABADSÁGBAN ÉRDEMES ÉLNI

– Olyan volt, mint valami varázslat – mondogatom magamban, míg visszagondolok a jom háácmaúra, a felszabadulás ünnepére Jeruzsálemben és nem tudok felébredni a varázslatból. Mirjám dobot pergetett és énekelt az Egyiptomból való szabaduláskor és én sajnálom, hogy a líra már rég elhalt szívemben, s nem zenghetek dalt, hömpölygőt és

nagyszerűt a nap dicséretére. Prózába tört dadogó szavakkal talán mégis sikerül valamit kifejeznem, valamit érzékeltetnem a mámorból, mely a várost elragadta.

Amint tűnt a napfény és leereszkedett az este, s kigyúlt a sok csillámló villanydíz, a sok fény végig a Jaffa utcán, le a postáig és azon is túl köröskörül Jeruzsálem szívében, úgy lobogott fel az öröm minden mesterséges félynél erősebben. Talán senki sem volt, aki ne vigadt volna, gyermek és öreg, ifjú és felnőtt. Mintegy varázsütésre dalolni és táncolni kezdett a város spontán, lelkesen. Hömpölygött, áradt a nép, egyre több és több ember özönlött mindenfelől, táncba kezdtek az utcákon a fiúk és a lányok, és nem hagyták a táncot abba hajnalig, s akkor mintha csak azért tartottak volna pihenőt, hogy másnap folytathassák.

Míg így kerengtek, szédült örömben, boldog megfélekedéssel, nekem úgy tűnt, hogy a jeruzsálemi hegyek és dombok is részt vesznek a körtáncban, hogy a föld is órát táncol, s a hold is az égen, meg a csillagok. Az öröme, egy nép öröme ez a fokát el sem tudtam volna azelőtt képzelni. Még hasonlót sem láttam soha, pedig elég céccós, zászlós felvonulást, ünneplést, hivatalos ünnepet láttam Európában. Ehhez a mámorhoz, ehhez az örömhöz nem kellett sem bor, sem csapszék, rekedt hangú propaganda sem, s szív mámorra volt ez, a szabadság nagy élményének mámorra.

Magam is boldog örömmel ödöngtem óraszám a utcákon s nem tudtam betelni a látvánnyal a felszabadulás napjának előestéjén, s mint a hóratáncoló lába, az én lábam se tudott megállni. Ki ne ösmerné azt az érzést, mikor az ember örömeben futni szeretne, szaladni, valami vonzza, húzza, elkapja a lendület, mint az áradó folyót, mely kicsap partjaiból.

A hullámzó tömegben most valaki elém került, egy szép, még fiatal asszony, fejkendő a fején keletiesen kötve, édes, szív alakú arca van, gyerekkocsit tolt, megáll, néz rám, megállásra kényszerít a tekintetével, de nem szól egy szót sem. Ösmerem-e, nem tudom, csak homályosan sejtem, de már a számon van:

– Ugye ösmerjük egymást? – s akkor valami úgy érint, mint a villamosütés, tűz és hideg fut végig rajtam.

– Lenke – mondom és egymás nyakába esünk. Istenem, igazán Brandler Lenke, akivel a hitleri hadigárban együtt dolgoztam, aki ott állt a nagy gép mellett, rongyokban azzal az édes arcával, mikor a kacská kezű, nyomorék német hajcsár hajszolt bennünket. Az aknagyártó gép hasonlított a guillotínra és mi arról ábrándoztunk, hogy „Kacsákat” egy nap, a felszabadulás napján lefejezzük.

Nem lehetett szebb ajándéka a sorsnak, mint az egykori rabtárssal összetalálkozni jom-háácmaút ünnepén Izráel fővárosában, Jeruzsálemben – s éreztem, ő is ezt gondolja, míg felcsillant a könny a szemében.

Most a kérdések özöne zúdul.

– Kiről tudsz, mi van a többiekkel?

S mint pergő filmen úgy jelennek meg arcok egymás után, szemek, mozdulatok. Mi van a sógornóddal és a három kis lánnyal? Hol van Figi?

– Figi? – emlékszel rá?

– Hogyne – mondom –, olyan szép szeme volt, kedves hangja.

– Emlékszel, mindig szavalt...

– Igen, igen, hol van, beszélj.

Lenke arcán egyre sötétül az árnyék.

– Már nincs, meghalt, a felszabadulás után, a tüdeje nem bírta.

Ő azok a kislányok, villant át rajtam az emlékezés, nem hagytak ablakot nyitni, mert fáztak, hiába beszéltem nekik: igaz, hogy majd minden éjjel felkeltem, mikor már mindenki aludt és kinyitottam az ablakot, de a legyengült fiatal szervezetbe mégis beletette magát a tuberkulózis. És hogy haragudtak az emberek Bránára, a vezetőnőre, mert kivételezett a falujabeliekkel, én is haragudtam rá ezért úgy általában, de bár csak még jobban kivételezett volna Figivel, talán még néhány tányér leves, még pár szelet kenyér segített volna...

Erőszakkal kiszakítjuk magunkat a sötét gondolatokból, nevek röpködnek, címek, ki jutott ki Izráelbe a fallerslebeni csoportból...

– Lenke, ugye gyönyörű ez itt Izráelben – mondom végül – ez az igazi felszabadulás. Mi azt hittük, hogy akkor szabadultunk fel, mikor az amerikaiak bejöttek Salzwedelbe. Aztán keserűséggel láttuk, hogy az nem az igazi, már másnap ürömcseppek kerültek az örömpohárba; mert már másnap elkezdtek az amerikaiak a németeknek kedvezni, nekik osztottak előbb kenyeret és nem a csontig száradt „haetflingek”-nek. És semmi sem volt úgy, ahogy reméltük. Ez az igazi felszabadulás itt Izráelben, ez a színültig örömmel telt pohár. Mert bár az élet nehéz, nagyon nehéz, de csak szabadságban lehet élni, csak szabadságban érdemes. Csak szabadságban van íze a kenyérnek és fényük a csillagoknak...

A KÍSÉRTETIES ALIJJA

Az élők alijjáján kívül egy másik alijja is érkezett Izráelbe, hangtalanul némán, titokzatos csendben, a kísértetek alijjája. A mártírok lelke érkezett haza, ötmillió mártíré. Nem a szelek szárnyán jöttek, nem

virágos mezőkön át: haló porukat Auschwitz átkos földjén szedték össze és az urnákat a haifai kikötőből felvitték a jeruzsálemi Cion-hegyre. Szimbólumként jöttek, hogy senki se felejtse, hogy az ő vérükön is szerződött az ország, az ő vérük hullása kellett ahhoz, hogy anyák nyugodtan dajkálhassák gyermekeiket és a házfedél oltalom legyen a fejünk fölött.

Kísérje őket pálmaág és lengő szellő, mely a hazai földről mesél, nőjön fel nyomukban sok, sok vidám, boldog kis gyerek, nőjön emlékükre sok, sok datolya és almafa, teremjen sok, sok búza és szőlő. Éljen, érjen, virágozzék és teremjen emlékükre és annak emlékére, hogy Izráelt nem sikerült kirtania sem Ámáleknek, sem Hitlernek.

MESÉK AZ ULPÁNBÓL

HÉBER ÍRÁS

Héberül sokkal könnyebben lehet megtanulni írni, mint olvasni, persze csak úgy, ha a magánhangzók jelzését, a pontokat elhagyjuk. Más kérdés, hogy a leírt szöveget el tudja-e olvasni az ember? Ez legalább olyan próbatétel, mint mikor a gyorsírást kell „visszaolvasni”. Két hete lehettem ulpán-növendék; folyamatosan, sebesen írom a feladott leckét. Spitzer megkérdi tőlem:

– El is tudod olvasni?

Megütkezve nézek rá:

– De hiszen nem nekem kell ezt elolvasnom.

Csodálkozik?

– Hát kinek?

– A tanárnőnek – felelem és a legnagyobb nyugalommal szántom a sorokat tovább.

Az ivrit-írásba egyébként egészen beleszerettem, mert sokkal gyorsabb minden más írásnál és én amúgy is egy „magángyorsírást” alakítottam ki a magam számára. A magyar szöveget is visszafelé, ivrit jelekkel kezdtem írni. (Csak nekem tűnt volna fel, hogy Gabelsberg gyorsírásjelei milyen feltűnő hasonlatosságot mutatnak az ivrit és arab írásjelekkel?) Óra közben egyik osztálytársammal így leveleztem. Mert miféle iskola az, ahol a diák az óra alatt nem levelez titokban a diáktársával? Be kell vallanom különben, hogy mivel a négy elemin kívül mindig magántanuló voltam, az elmulasztott diákcsínyeket most hoztam be. Csak a következő csekélységet említem meg: az ivrit lecke szövegbe, nem tudván a kísértésnek ellentállni, ivrit betűkkel egy magyar mondatot csempésztem. Egész kurta kis mondat volt. Mikor másnap a javított füzetet visszakaptam, az amúgy is erősen piros tintával tarkált

szövegben most két nagy piros kérdő- és felkiáltójel vöröslött véstjelzőn. Szegény, áldott tanárnő, aki csupa lélek, csupa jószág volt, az elmezavar enyhe tüneteit fedezhette fel, mikor a szövegnek semmiféle értelmet nem tudott adni, akár *pátácbot*, akár *kámácot* (pontosított magánhangzó jelek – a szerk.) képzelte a betűk alá.

(*Van hazám*. Neografika Press, Tel-Aviv, 1956 [1959]. 69.)

HÉBER ÓRA

Arra a délutánra pontosan emlékszem. Áprilisban volt ez, a másnapi leckét tanultuk és a tankönyv nyolcvanadik oldalán tartottunk. Fojtogató chamszin szárítottta a torkokat, szűk kis tanteremben húszan zsúfolódtunk. A nyolcadik nyelvygyakorlatot fordítottuk.

El kell gondolni mi az, amíg húsz tanuló végigolvassa egy és ugyanazt a szöveget, rosszabb ez, mint a legnehezebb chamszin. A mondatnak mindenki más értelmet ad, egyszerre legalább tízen beszélnek, természetesen különböző nyelveken és a mondatvég az értelmetlenség homályába vész. Ez már szokásos dolog volt.

De ezen a délutánon valami rendkívüli történt. Mikor elkezdődött, három óra lehetett, akkor találkoztunk először a kedves dávká szóval, mely ugyan itt áléffel végződött, de eredete iránt nem lehetett kétség. Ki ne ismerné ezt a szót, ki ne tudná az értelmét? Külföldön még a rendes gójok is ismerték. Igen ám, de ami érvényes külföldön, az nem érvényes Izráelben, sőt. A régi jó dávkáról ugyanis kiderült, hogy nem azt jelenti, „jusz is”, hanem hogy „ellenkezőleg”. Csekélység, ugye? De ezen a dávkán megakad az egész előremenetel. Mose Sächor és Kovács majdnem egymásnak mennek, Spitzer reng a nevetéstől, Korn dühöng és gevertet Török most már nem tudja, hogy „dávke” jött-e el Pestről, vagy sem. Közben a soros tanár, dr. Neumann is bejön és körülbelül tíz, sohasem hallott, új szóval magyarázza a dávkát, mire mindenki magába száll és az ijedtségtől elnémul. Alig teszi ki a tanár a lábát, a vihar újra kirobban. A chamszin és a dávká együtt, az igazán sok egy kicsit. Az idő már hatra jár, én vágyakozva gondolok a kertre, az Ulpán kertjére, ahol az áldott szellő hűsítő legyezővel már biztosan elindult. Milyen jó lenne mély, szabad lélegzetet venni, nem ellenkezőleg, hanem jusz is. Végre kitörök:

Mi van ezen a dávkán annyi magyarázni való, mikor értelme minden szótári értelemnél világo-

sabb: Dávká az, hogy mi zsidók, inkvizíciók, pogromok, Hitler után még mindig vagyunk, az egész nép egyetlen dávká, és főleg dávká az, hogy megszületett Izráel-Állama.

SZAVAK

Noha legjobb barátságban éltem osztálytársaimmal, ők korántsem örültek úgy az én megszólalásomnak, mint a tanárnő. Nem volt ebben semmi rosszakarat, egészen más oka volt. Átlagban naponta legalább hatvan új szó fordult elő, annyit kellett megjegyezni, bevágni. De én nem tudtam mindig a kijelölt úton haladni, engem olyan szavak is érdekelték, melyek nem tartoznak a praktikus szókincshez és amelyek nélkül, általános felfogás szerint, egy életen át meg lehet lenni. Idegen nyelveket, őszintén szólva, sohasem gyakorlati célból tanultam, ámbar erre is szükségem volt, mert éveken át utaztam különböző országokban. De egy nyelv számomra mégis ott kezdődött és végződött, hogy megértettem Goethét és Rilket, vagy Baudelairet és Louise Labét, vagy egy Petrarca-sonettet. Így néha előbb tudtam, mi az, hogy nefelejt, vagy szenvedély, mint kenyér. Ami nagyon buta dolog lehet mások szemében, de engem célkitűzéseimhez közelebb vitt. Így a héber órán is megtörtént, hogy váratlanul váratlan szavakat kérdeztem, olyan szavakat, melyekre a kutya sem kíváncsi. S mivel a szavak egy gondolatsornak az elindítói olykor, egész szép új szófűzér került fel a táblára, az osztály nem kis megrökönyödésére. Ijedtség volt, ha megszólaltam:

– Újabb hús szó! – mondta az előttem ülő Korn rémülten és elkeseredve, gyorsan elővette a ceruzáját. – És ha legalább valami „okosat” kérdezne – gondolta – de ezt már nem merete mondani, csak a szobatársnőmnek, Szonjának panaszolta fel utóbb. Egy ilyen nem „okos” szó végképp rajtam ragadt: jejus, jejusa – reménytelen. Ezt az izráeli szótárba annyira bele nem illő szót, mert hisz itt semmi sem reménytelen, még az ivrit nyelv elsajátítása sem – mindig mentegetőzve és mosolyogva ejtette ki a tanárnő és nem mulasztotta el hozzáfűzni:

A geveret Szenes szava.

(*Van hazám*. Neografika Press, Tel-Aviv, 1956 [1959]. 79.)

TALÁLKOZÁS

Sabbat délután a kertben ültem könyvvel a kezemben és magoltam. A pihenőnapon átvettem az előző

heti anyagot. A tankönyv – mint már említettem – szellemtelen és báj nélküli szövegek gyűjteményének készült, történeteinek végigmenni olybá tűnt, mint a sivatagban járni, legalább is a 95-ik oldalig. Ezen az oldalon feltűnt egy rövid kis vers: megdobbant a szívem: héber vers, nem fordításban, az eredeti nyelven. Ráchel írta a verset, a költőnő, akiről azt mesélték nekem, hogy a kibucban élt, a földelken dolgozott és versei olyan természetesek és gyöngédek, mint a sarjadó fű, vagy a virágok. A szövegeknek minden szavát kiszótároztam már, de a szöveg mégsem élt számomra, megközelíthetetlennek látszott, mint egy hegycsúcs. A szavak nem fonódtak egymásba, csak szótári jelentéssel álltak egymás mellett, mereven.

Elmerülten újra meg újra, kínlódva betűztem a verset, meg akartam hódítani magamnak, mint ahogy egy lelket keres az ember. Egészen közel ültem a kerítéshez, élősövény fogta körül a kertet, a sövénynél most megállt három fiatal lány, két kis fekete, meg egy magasabb szőke. Meleg, kedves arcuk volt. Bekukucskáltak hozzám és átszóltak, mit olvasok.

– Tanulok – mondtam – de nagyon nehezen megy, talán segíthetnétek...

Siettek befelé a kertbe és már le is ültek mellém a fűbe. Eléjük tettem a verset.

– Ó – mondták örömmel –, hisz ez egy egyszerű dal – ez lenne nehéz? – és a szemük kerekre nyílt a csodálkozástól – hiszen ezt mindenki tudja.

S egyszer csak azon vettem észre magam, hogy énekelnek, a verset éneklük s olyan könnyedén szállt fel ajkukról a nehéz „szöveg”, mint egy lebegő szárnyú madár. Milyen egyszerű volt most, milyen természetes, kis időbe telt és velük énekeltem:

Lo sárti lách árci
Velo péárti sméch
Bááílilot gvura
Bislál keravot
Rak éc jadaj natu
Choféj járdén soktim
Rák svil kavsu rágláj
Al pné szádot.

Mélyen a szívembe zártam a verset, a szívemben zenélt már, nemcsak a fülemben, éreztem nem legenda, hogy Ráchel versei a nép ajkán élnek. Ott ültem a fűben az iskolakertben a nép gyermekeivel, két kis témoni lánnyal, s egy harmadikkal, akinek a szülei Oroszországból jöttek. S mintha a dalban üzentek volna mezők és rétek, benne lélegzett az erעי föld, s egyszerre olyan otthon éreztem magam, olyan otthon, mint eddig soha, s szerettem volna

nemcsak énekelni, de körbe is forogni, sokáig, míg beleszédülök a boldogságba. Átöleltem az egyik témoni lányt, visszafojtottam a könnyeimet, s csak annyit mondtam, míg nagy fekete szemébe néztem:

– Van hazám...

BÁRÁNY-BEKECS ÉS EMBERI JÓSÁG

„Sátram” előtt üldögéltem a decemberi napfényes reggelen, a bét-lidi táborban, és fésültem a hajamat. Előzőleg petróleummal mostam meg, mert nagyon kuszált és poros volt a hosszú úttól. Anyai nagymamám Rajecen, ha látogatóba mentem hozzá, petróleummal mosta, hogy jobban nőjön és szebb legyen. Így jutott ez eszembe. A jugoszláv nő, akik hajnalban végleg elutaztak, hagytak rám egy ptiliát és egy kevés neftet. A neft (benzin – *a szerk.*) ugyan kegyetlenül csípte a fejbőrömet, de azzal nyugtattam magam, hogy ez is beletartozik az új, szokatlan életbe. A ragyogóan tűző nap, télen, decemberben, az európai ködös, nedves, ónszürke november után, kábítóan gyönyörűnek tűnt, nem tudtam betelni vele.

Az úton egy tagbaszakadt, nagydarab férfi közeledett, jó ötvenes lehetett, megállt előttem:

– Egyedül lakik itt?

Bólintottam.

– Túl nagy magának ez a sátor, idehozom a holmimat és beköltözöm. Jobb lesz nekünk itt ketten.

Az udvarlásnak ez a módja sehogy sem tetszett nekem. Élénken tiltakoztam. De a férfi teli szájjal nevetett és el volt ragadtatva az ötlettől. Hetet-havat összehordott, beszélt, beszélt, hogy elnyerje beleegyezésemet. Mikor végre sikerült tervéről lebeszélnem s egyedül maradtam, megcsappant kedvvel néztem bele a ragyogóan fénylő napba. A sakálaktól nem féltem, az éjszaka ide-oda futkározó patkányok sem izgattak különösebben, de ez az otromba alak egyszeriben elűzte az édes varázst. – Valamit tennem kell – mondtam magamnak –, de mit?

Gomolygó, homályos gondolat volt, de mégis belekapaszkodtam. Jelentkezem az ambulancián, az orvos bizonyára beszél valamilyen európai nyelven, meg fog érteni és segítségemre lesz.

Az ambulancián, a szűk, homályos előszobában sokan szorongtak, keletiek és európaiak. Egy fiatal, húsz év körüli ifjú, szürke pantallóban és fehér ingben, egyik lábát a másikon átvetve, mohón cigarettázott, s amikor beléptem, odaszólt magyarul a mellette ülő csinos lánynak:

– Pont erre a nőre van még szükségünk!

Jampec – gondoltam –, de egy arcizmom sem rándult.

Ebben a pillanatban kinyílt a rendelő ajtaja s a fehér köpenyes orvos, háta mögött az ápolónővel, körüljártatta szemét a társaságon és tekintete megállt rajtam. A meglepetéstől felkiáltott, nevemen szólított és kitérte a két karját:

– Milyen öröm, mióta van Izráelben?

A váróba beáradó fénytől jóformán nem láttam, a hangot sem ismertem meg, de már repültem a kitért karok felé. Csak amikor egészen a közelébe értem, akkor ismertem fel doktor Vozárt. Utoljára a második világháború előtt találkoztunk Michalovcén, nyári vakáción, az akkor Prágából hazajáró medikus reggelenként mindig rakettel sietett ki a tenispályára.

Mielőtt a rendelő ajtaja becsukódott volna mögöttem, még láttam a jampec hökkent, megnyúlt arcát.

– Valami baj van? – kérdezte most már az orvos szakszerűen.

– Semmi komoly, azonkívül, hogy kicsit éhes vagyok, a probléma a sátor körül van.

– Mindenem azonnal segítünk – mondta mosolyogva, miután meghallgatta a mesét. – Elég rossz bőrben van, kiutalok tejet, vajat, tojást és délben elviszem Chalifékhoz. Jugoszláviai népek, a férfi súlyos szívbeteg, ezért az iroda melletti kórházban helyezték el a feleségével együtt. A szobában van még egy harmadik ágy, mindig kérnek, ha jelentkezik, akivel beszélni is tudnak, vigyem hozzájuk. Hát maga most kapóra jön...

Chalifék valóban angyali emberek voltak; a férfi zömök atléta, dús üstökkel és busa szemöldök alatt melegen fénylő zöld szemekkel – nem hittem volna betegnek –, az asszony jóval fiatalabb, fekete szemű, kedves arcú, csupa szívéllyesség. Nagyon barátságosan fogadtak. A szobán meglátszott az asszonyi kéz nyoma, asztalterítő, virág, a falon fényképek, mindjárt egészen otthonosan éreztem magam. Chalif úr, bár folyékonyan, de idegen akcentussal beszélt magyarul. Hamarosan elmondta, hogy az első világháború alatt orosz hadifogolyként került Magyarországra és ott ragadt.

Chalifné ugyan a tábor konyhájáról hozta a kosztot, de otthon megpótolta, ízesítette, most már az én adagommal együtt. Volt edénye, étkészlete, terített asztalnál, urasan étkeztünk háromszor napjában, s nagyon összemelegedtünk. Pénteken kuglófot is süített sabbatra, s mivel tojást csak orvosi utalványra adtak, sárga süttőtököt tett a tésztába tojás helyett és a „Wundertopf”-ből kikerült kuglófnak mégis felséges íze volt. Mesélte, hogy egy híres szerb szakács jött rá kényszerűségből a receptre, a

háború ínséges napjaiban. Chalifné szótárból szorgalmasan tanult héberül, sok szót tudott már, de mondattá alakítani persze, nyelvtan hiányában, nem tudta őket. Egyetlen 16 éves fiúk (második házasság volt) komoly rajzkészsége révén felkerült Jeruzsálembe a Becálél iskolába és egy kamoni moszádban lakott. A fiú volt egyetlen reményük, csillaguk, míg ők türelmesen vártak itt a beígért *sikunra* (lakótelepi lakás – a *szerk.*), azt tervezték gázozos bódét nyitnak majd Natanján.

Engem valósággal kényeztettek; ha át is utaztam Tel-Avivba, vagy másfelé, sabbatra mindig „haza” siettem hozzájuk, s mindig a tüneményes kuglóffal és friss kávéval vártak. Egy reggel ösmerősökhöz autóbusszal Chederára mentem át könnyű kosztümben, esőkabáttal, az idő enyhe, napfényes volt, de mire Chederára értem, eltűnt a napfény és az égen sűrű felhők tornyosultak. Ösmerőseimet nem találtam odahaza, a szomszédok szerint Haifára utaztak, de a városka annyira tetszett nekem, hogy elhatároztam, néhány órára ott maradok. Villaszzerű házak, virágoskertek mellett mentem el, lehet, hogy ma már csak képzelem, de úgy emlékszem, a házak teteje piros volt, s a házak előtt sok játszódozó kisgyerek, mindez vonzón, üdén hatott és marasztalt.

Amíg így csellengek, egyszer csak hirtelen apró fehér csillagok szállingóznak a levegőben, nem akartam hinni a szememnek, kinyújtottam a kezem utánuk, valóban hópihéek voltak, havazott. Előbb csak gyéren, aztán egyre sűrűbben hullt a hó, már tűntek a házak piros tetői fehérre cukrozottan, s a zöldellő fák szinte percek alatt elvarázsoltan, fehérre álltak. Minden házból sívítózó gyerekek özönlöttek ki, kisfiúk, lányok, tágult szemmel nézték a csodát, amelyet életükben először láttak. Kinyújtották ők is a kezüket, mint én az imént, boldog ragyogás ült az arcukra, tapiskoltak, kacagtak, sohasem álmodott játékot küldtek le nekik az égiek. Nagynagy sziták lehettek odafenn, mert most már tömegben zúdult le a hó, zsákszámra lisztként, de azután belekapott a szél az egyenletesen szitáló hóba, s elkezdett vadul kavarogni, mint aki megőrült. A vihar korbácsot ragadott, s amilyen istenes volt a táj, s a városka, néhány perccel előbb a csendben hulló hóban, olyan vad, riasztó képet mutatott most. A gyerekek riadtan futottak vissza a házakba, én meg a széllel birkózva, csak nagy nehezen, átázva, dermedten értem be egy bárszerű kis kávéházba, ahol forró tea mellett, még órákon át figyeltem a felgyülemlött hóba tölcséreket vágó, tomboló szélvihart.

Késő délután kerültem vissza Bét-Lidbe. Már messziről látszott a vihar kegyetlen pusztítása, a sátrak egy részét valósággal elsöpörte, szárnyaikat

letépte, a friss hó itt már jéggé fagyott, ropogott. Hiányos, lenge öltözetű gyerekek topogtak tanácstalanul a hóban, ványadt arcukon kétségbeesés. A dermedtté változott világ nekik nem jelentett örömet, mint a chedarai gyerekeknek, nekik nem játékra érkeztek az égből a fehér csillagok, hanem szenvedésre. Az irodában a lócákon riadt szemű anyák ültek csecsemőkkel, kisgyerekekkel az ölükből, szorosán egymáshoz húzódva, s forró leheletükkel melengették a kicsinyeik kékre-zöldre fagyott arcát, kezét. A mentés megindult, a kőből épült barakkok megteltek a fedél nélkül maradtakkal, s egymás után indultak autók, autóbuszok kisgyerekekkel Natanjára, Tel-Avivba. Orvosok és ápolónők szakadatlan munkában voltak. Éjfél felé járt, mire Chalifékkal mi is aludni mentünk.

Az átél izgalom, a hirtelen klímaváltozás engem is megviselt. A dupla pléd alatt sem tudtam átmelegedni, vacogtam a takarók alatt. Nyitott szemmel feküdtem sokáig, s mikor végre a nagy fáradtságtól mégis elaludtam, minduntalan felriadtam, valami szorongó félelem nem hagyta nyugton a szívem. Bizonyára a hideg tette, mintha nem lett volna fedél fölöttünk és nem vettek volna körül a falak, minden résen beáramlott a jeges szél, a dermesztő hideg. Félálomból, egyszercsak arra eszmélek, hogy Chalif úr meleg, báránnyal bélelt bekecsét teríti a takaróm fölé. Meg akartam köszönni, de a szívemig melegítő hálás, jó érzéstől, abban a pillanatban az álom mély kútjába zuhantam. Reggel, amint ébredtem, még félig hűnyt szemhéjam alól boldogan vettem észre az ablakon betáncoló napsugarat. Egy héber szó motoszkált a fejemben, amelyet Chalifnétől tanultam – „mind hásámájim” – az égből. Igen, az égből – mondtam magam elé meghatottan, az égből küldték nekem, nemcsak a napsugarat, hanem az igaz emberi jóságot, a Chalif úr meleg báránnyal bekecsét is.

(*Új Kelet*, 1965. X. 17. 9.)

ÚJ OLÉK JEEPPÉL

Nemrég elkerültem Givátájimba, a Bét Chalucotba, ott egy-egy napra mindig befogadnak. A tel-avivi sok futkosás az utcákon hullámzó embertömeg alaposan kifárasztott s már előre örültem a Bét Chalucot gyönyörű kertjének, ahol egy kicsit mindig megpihenek.

Amint az autóbuzsmegállótól a forró tűző napon lassan baktatok a céloom felé, már messziről szembe ötlök egy fehér vasúti szalonkocsi jeeppel összefogva. Különös társulás, gondolom és valahonnan a

messziből, a múltból, gyerekkoromból felmerül egy vándorcirkusz kevésbé díszes, de hasonló vándorházikója, amelyet persze lovak húztak. Már akkoriban is nagyon vonzott a vándorélet, s a nagymihályi Deák téren, ahol a cirkusz felütötte sátrát, órákig ólálkodtam a mozgó házacskák körül. Benézegtettem a csipkefüggönyös ablakon, és az járt a fejemben, hogy megszököm hazulról.

Később, évtizedek múlva valóban megszöktem a deportáció elől, de távolról sem olyan romantikus.

Csak nem világhírű vándorkomédiások kerültek Givátájimba?

A fehér szalonkocsi nylonfüggönyös ablakaival ott áll közvetlenül, a Bét Chálucot bejáratánál. Kíváncsian járom körül. Ajtaja nyitva van, előtte lenn a földön, lábtörő, rajta egy pár női és egy pár férficipő. Bekukkantok a nyitott ajtón; a padló zöldre festett, tükörsima parkett, szemközt egy fehér szekrény simul a falhoz, s egy állvány. Az állványon kristályváza, pompázó piros rózsákkal.

Odabenn beszélgetnek, de olyan halkán, hogy nem tudom kivenni, milyen nyelven. A lábtörőre helyezett cipőkről és a fényes parkettről arra következtetek, hogy a házba csak mezítláb szoktak belépni. Másodszor esik meg velem Izráelben, hogy nem léphetek be cipőstől valahová. Akkón a mecszetbe csak sarutlanul engedtek be, itt meg a tapintat, az udvariasság ugyanazt követeli.

Gondolkodás nélkül lehúzó a szandálomat, kopogok és belépek. A házacskák belül igazán bűbajos. Példás rend, tisztaság, két pamlag, asztal hímzett terítővel. Egy nagyon magas, karcsú, ifjú hölgy lép elé, sortban és mezítláb. Láthatóan csodálkozik. A pamlagon egy vörös, körszakállas, tengerszemű úr ül kezében könyvvel.

Csak úgy találomra franciául szólítom meg a hölgyet, bocsánatot kérek, hogy hívatlanul betoppantok, de a jeeppel vontatott ház olyan szokatlan, meszeszerű, nem tudtam a vonzásnak ellenállni, szeretném tudni, miképpen és honnan került ide?

A hölgy mosolyog, és kifogástalan franciasággal válaszol, az úr leteszi a könyvet.

Angliából jöttek Izráelbe, s mivel attól tartottak, hogy itt az első időben esetleg csak sátor kerül a fejük fölé, azért mindjárt házat hoztak magukkal, amely egyúttal jármű is. Angliában sokan laknak így ilyen mozgó házakban, az ott egyáltalában nem szokatlan, sőt Amerikában sem, amióta nagy a lakásínség.

Izráelben előbb Haifán álltak meg néhány napra, aztán másfelé vándoroltak a házzal, de nem mindent kaptak letelepedési engedélyt. Givátájimba megengedték, hogy itt mindenkor leállíthatják

mozgó otthonukat. A hölgy a Bét Chálucot fürdőszobáját veszi igénybe, míg az úr egy közeli udvar pumpáját, s így jól megvannak. Különben a hölgynek van némi köze a vándorkomédiásokhoz, a szónak nemes értelmében. Táncosnő, balerina, a híres cári balett egyik csillagánál, Ksesinszkánál tanult Párizsban. A tengerszemű úr, a férj is bemutatkozik, családja Pestről származott el, de ő már nem tud magyarul.

A hölgyet, sajnos nem láttam táncolni, de olyan kecses, finom jelenség; nem nehéz elképzelnem, hogy úgy táncol, mint egy tündér.

Kilépek a különös lakásból, felöltöm saruimat, s elgondolkodva megyek tovább. Tetszik nekem, nagyon tetszik az ötlet, a mozgó ház, amelyben kényelmesen lehet lakni és utazni. A csigán kívül, aki magával hordozza a házat a hátán, eddig csak a cirkuszistáknak és a vándorcigányoknak jutott eszébe. Egy ház, meg egy jeep, az élet vidám és könnyű lesz tőle, akár a tánc. Így persze csak Nyugatról lehet jönni. Keletről legfeljebb szegényes kis motyóval, batyuval, legjobb esetben pár bőrönddel, líftel, amelyből aztán kitélik egy lul, vagy egy szekrény.

Új korszak Izráelben. A nyugati alijja első fecskéi megjelennek jeeppel röptett lakással. Nekik hát nem olyan égető a sikun és nem nyomja őket a kulcspénz. Ez is robinzonáda, de jóval izgalmasabb és kellemesebb, mint a bét-lidi máábárá volt, ahol én egykor „partra szálltam”.

Nekem, aki jeep és ház nélkül élek, s vándorlok Izráelben, könnyű bánat száll a szívemre, míg a kertből visszanezék a kis fehér házra, amely most megmozdul, az autótól vontatva megindul és továbbsszalad látogatóba Rámát-Gán felé.

(*Új Kelet*, 1960. XII. 6. 3.)

AZ ÉN KIS VÁROSOM

Egy kis könyv került a kezembe. Nem nyomtatott, hanem kéziratos könyvecske, ritka példány, sőt egyetlen. Tisztelői írták és adták át Ávigdor Háméirinek az én kis városomban, valamikor réges-régen, amikor ott még teljében virágzott a zsidó élet.

Háméiri kétszer látogatott el Nagymihályra, első előadását én vezettem be. Úgy ünnepelték, mint valami királyi küldöttet Dávid városából, Jeruzsálemből, hiszen Salamon király udvarából is jöhetett volna, miért is ne, olyan könnyű volt az ilyesmit akkoriban elképzelni. Istenem, héber költő, eleven héber költő! Olybá tűnt, hogy az a pár száz ember, aki az Arany Bika szálló nagytermében összeszű-

folódott, nem szívesen éri be a lelkes tapssal, szeretné még megérinteni legalább a ruhája szegélyét. Ültek ott a nézőtéren sokan olyanok is, akik mindig elzárkóztak a zsidó élettől, akik soha semmi közösséget nem vállaltak a zsidó gondolattal, nem is szólva a cionizmusról, s ezek sem tudták most kivonni magukat a varázs alól.

Már az államfordulat előtt is pislákoltt az ősi föld utáni vágy, de szinte közvetlenül beállott változás után, mintha ezer láng táplálta volna hirtelen, fellobbanó fáklya lett. Nyilván sok minden játszott közre ebben és többen terjesztették az eszmét, de ezek valahogyan a háttérben maradtak, mondhatni észrevétlenül, míg Gleich mama láthatóan, olykor szinte provokatíven agitált, sőt lázított, ha szükség volt rá. Noha abban a Nagymihály melletti falucsukában, ahol felnőtt, jobbra keresztényekkel barátkozott, olyan zsidó öntudat hevítette, mint abban az időben keveseket. Hívatlanul is megjelent a zsidó házakban, nem törődve azzal, mint gondolkodnak a ház lakói, kéretlenül helyet foglalt és Erecreől kezdett beszélni. A kivándorlásról, a zsidó ifjúság jövőjéről, mindarról, ami a cionizmus lényege, sokhelyt elutasították, tiltakoztak, felháborodtak, sok megaláztatásban, gúnyban volt része, de mindez nem csökkentette hitét, rajongását, elhatározását. Nem hiszem, hogy többje lett volna hat eleminél, azt sem, hogy sokat olvasott volna azelőtt, de az esze felemelte. Herzl, Nordau művein kezdve mindent elolvasott, felszított, amit Erecreől megtudhatott, ami az ereci élettől, a zsidó állam újjászületésével volt kapcsolatban. Az autodidakták szívósságával képezte magát és szemlélete, világképe egyre tágult. Mindig nagy táskával járt házról házra, s nekem úgy tűnt fel, hogy abból szedi elő és rakja ki az Erebe csábító gondolatokat. A Hámeiri-est kicsit az ő diadala is volt, minden bizonnyal senki sem volt nála boldogabb a hallgatóság soraiban. A Budapestre átjött, Szlovákiában időző költőt Gleich mama hívta meg és látta vendégül otthonában.

Az a könyvecske, amelyet feljebb említettem, a kedves Waldmann Lea, Hámeiri rokona és titkárnője révén jutott hozzám. A költő nagymihályi tartózkodása alatt állt össze, valószínűleg Gleichné adta az impulzust hozzá. Az asszonyi kéztől származó, rajongó sorokból kicseng a pozitívum: a zsidó önérték felébredése. Majd mindegyik erről tanúskodik.

„Milyen jó – írja egy fiatal lány –, hogy bensőm már néha kong az ürességtől, köszönöm, hogy felébresztette benne a zsidó önértéket.”

Ezeknek a lányoknak, asszonyoknak zöme elpusztult a haláltáborban, néhányan még idejében útra keltek és Izraelben élnek, köztük a zseniális

festő, Levánon felesége. Maga Gleich mama is Auschwitzban végezte életét, csak a gyermekei értek ide, s reményeinek virágzó ága, unokái itt születtek, egyetlen fia itt alusza örök álmát a megszentelt földben. Van Hámeiri emlékkönyvében két bejegyzés, amelyet keresztény asszonyok írtak, akikben mély nyomot hagyott a héber költő idealizmusa. Mindkettőt jól ismertem; lelkükben a vészkorszakban, a felismerésből és hódolatból, amellyel Hámeiri személyiségének adóztak, kibontakozott az üldözöttek iránti aktív segítőkészség és együttérzés.

*

Nemegyszer megkérdezték tőlem, hogyan történhetett az én kis városomban annyi minden, amiről nem győzők számot adni. Ez csak látszat. Mindennütt másutt, a legálmosabb helyen is, sok érdekes dolog történik, az események, az emberek legalább annyira izgalmasak, furcsák, jók, értelmesek voltak, csak éppen nincs, aki emlékezzen rá, vagy pláne felszínre hozza. Kétségtelen azonban, hogy az én kis városomban sok mindenki megfordult a zsidó világ nagyjai, kimagasló egyéniségei közül és hatásuk sokáig megmaradt abban a közösségben. Max Brod-ról egy előbbi írásomban már megemlékeztem, a cionizmus gyűjtő hangú propagátora volt Szlovákiaszerte, így került el hozzánk. De járt nálunk Pataki József is, akit viharosan ünnepeltek, akárcsak Hámeirit. Olyan esemény volt ez, amelynek nyoma évekig nem mosódott el.

Kolozsvárról a húszas évek végén Kassára került Ujvári Péter és „Uj Judea” címen lapot indított, én is munkatársa voltam. Előadást tartott nálunk, ismertük írásait a *Múlt és Jövő*ből, egyik gyönyörű elbeszélésére ma is tisztán emlékszem. Arról szól, hogy egy hitében, minden sorcsapás ellenére megingathatatlan, nyomorgó cádik rozzant viskójának korhadt padlójából mint nő ki a gyümölcsöt adó fügefa. Őt magát is nehéz elfelejteni, halk szavával, amely mégis olyan súllyal csengett, mint az arany, különös, keskeny fejformájával, boltozatos homlokával, szikár, aszketikus arcával, s mélyértelmű bölcsességével nagy író benyomását tette már személyében is. Ha jiddisül ír, fennmaradt volna a neve, s olvasók melengetnék szívükben meséit, de mert magyarul írt, szinte teljesen elmerült. Pedig kevés írónk van, aki olyan közel lett volna a zsidó élet forrásához, s aki annyit merített volna belőle. Érdemes lenne újra felfedezni, s felszínre emelni alkotásának elsüllyedt kincseit.

Ujvári Péterrel csaknem egy időben tűnt fel Kaczér Illés Szlovákiában. Híre, neve persze megelőzte, de azon nyomban olyan aktivitásba kezdett, s

olyan lendülettel, mintha mindigtől odatartozott volna. A pozsonyi napilapban megjelent kitűnő vezércikkeit mohón olvasták, világosság áradt minden mondatából, ritka tájékozottság. De ott látott napvilágot a kor mérgező párától terhes, a fajgyűlölet szörnyeit felidéző, látomásos regénye, az *Ikongó nem hal meg*, s több más remeklése. Most, hogy régi novellás könyvének egy példánya Izráelben felbukkant s olvashattam „A király aludni akar” című elbeszélését, újra meggyőződtem, mint már olyan sokszor, milyen nagy író.

Mikor Nagymihályban először találkoztunk, még lobogóan fiatal volt, nagyon vonzó, sugárzóan okos és meggyerő, amilyennek mindmáig megma-

radt. Hol rokoni látogatásra, hol előadásra jött, szerették, ünnepelték, s házukban is mindig nagy örömet keltett megjelenése.

Nem hagyhatom említés nélkül, bár ez merő véletlen; az akkor még kevesek által ismert, azóta világhírű Franz Kafka is megszállt egy napra a nagymihályi Arany Bika szállóban. Az első világháború utolsó heteiben, hűgával járt ott átutazóban, hogy katonai szolgálatát teljesítő sógorával találkozzék. Nemrég fedeztem fel, nagy meglepetésemre, ezt az adatot a Milenához írt, önéletrajzi részletekkel zsúfolt levelekben.

(*Új Kelet*, 1968, X. 13. 12.)

A Brüll Bormanufaktúra ajánlata

Tokaji Kóser Furmint 5769 (2008) édes
Tokaji Kóser Furmint 5772 (2011) száraz
Tokaji Kóser Furmint 5775 (2014) édes

A pincészet budapesti lerakata további 9 fajta száraz, édes és aszúborot tart raktáron, különböző évszámokból, valamint egyedülálló különlegességeket, mint pl. a Triászt.

A Brüll Bormanufaktúra borai több mint százéves saját furmint tőkékről származó válogatott fürtökből készülnek, hagyományos borászati eljárással.

A kóser borokhoz a heksert Radnóti Zoltán rabbi adja.

Minden palack külön számot visel, és a címkére pedig a megrendelő neve, s kívánságra, külön szöveg nyomtatása is kérhető.

Közvetlenül a borásztól kaphatnak információt a megrendelhető borokról és a szállítás feltételeiről.

brull@brullnote.com

vagy a **+36 20 5192323 telefonszámon**